

הנשק הסודי של המודיעין בתקופת היישוב: העדה הדרוזית

בין מוסדות היישוב לבין הדרוזים התפתחו קשרי מודיעין ענפים וחשובים, שהתבססו בעיקר על תחום היומינט. זאת בסיוע מודיעים בתשלום, מתנדבים או בכירי העדה, ותוך בשימוש בכתבי סתרים, יוני דואר ובלדרים, הפעילות נשאה פירות רבים

בשלהי 1942 עבר הטיפול בקשרים עם הדרוזים לידי מחלקה זו.⁴

איסוף מידע באמצעות אנשי מודיעין יהודים

ביוני 1930 גייסה הלשכה המאוחדת את טוביה אשכנזי והטילה עליו את איסוף מידע בהר הדרוזים ובעבר הירדן, בכיסוי של ארכיאולוג. סוכם עם אשכנזי, שהיה קב"ט במפעל החשמל בנהריים וכתב עיתון "דבר", שעליו להתבסס בדמשק, לצאת משם לסירורים ביעדי האיסוף ולדווח מדי שבוע על הנעשה בהם. הלשכה התחייבה לשלם לו 8 לא"י בחודש ולממן הוצאותיו לנסיעות ולצילומים, לתקופת ניסיון בת שלושה חודשים. הדו"חות ששלח היו כלליים מאוד ולא התבססו על מידע של ממש.⁵ עד מהרה התגלה אשכנזי כשרלטן, וכשהטיפול בעניינים ערביים עבר בקיץ 1931 לידי המחלקה המדינית של הסוכנות - היא ניתקה את הקשרים עמו.⁶

איסוף באמצעות אנשי המחלקה המדינית

כשהתרחשו אירועים חשובים במיוחד בארצות השכנות, שלחה המחלקה המדינית שליחים מיוחדים לעקוב אחריהם. שליחים אלה פעלו גם כעיתונאים, ומאמריהם בעיתוני העולם היו אמורים לממן את שליחותם. כזו הייתה שליחותו של העיתונאי גרשון אגרונסקי (אגרון), שיצא מטעם המחלקה המדינית ומטעם העיתון הבריטי מנצ'סטר גארדיאן והעיתון האמריקאי Christian Science Monitor לשני סיורים בסוריה, בעקבות המרד נגד הצרפתים שפרץ בהר הדרוזים ב-1925. בביקוריו נפגש אגרונסקי גם עם מנהיגי הדרוזים, ובסיומם הגיש דו"ח על שליחותו להנהלה הציונית.⁷ ב-1931 נשלח אליהו אפשטיין (אילת) על ידי הלשכה המאוחדת לעיראק ולעבר הירדן. במסגרת שליחות זו הקים קשר עם הגולים מהר הדרוזים, ששהו בעבר הירדן. באוגוסט 1931 יצא אפשטיין לביירות ולדמשק כדי

שייח' לביב אבו רכן. פעל להשפיע על אנשי הר הדרוזים להימנע מתמיכה במורדים הערביים

קשרי מודיעין בין יהודים לדרוזים התקיימו עוד לפני הקמת מדינת ישראל. קשרים אלה, שראשיתם בתחילת שנות ה-30 של המאה ה-20, הלכו והתפתחו עד שהגיעו לשיאם במלחמת העצמאות. מגוון שיטות פעולה: איסוף מידע, סדרי תקשורת, התרעה, אספקת נשק, שיתוף פעולה עם שירות מודיעין זר, החדרת סוכנים ומבצעי מודיעין הלכו והשתכללו בתקופת היישוב, והיוו בסיס להמשך פעילות המודיעין לאחר הקמת המדינה.

בעקבות מאורעות תרפ"ט (1929) הוקמה "הלשכה המאוחדת לעניינים ערביים" שהייתה משותפת לסוכנות היהודית ולוועד הלאומי. הלשכה עסקה בשאלות הנוגעות ליחסי יהודים וערבים, וכפועל יוצא החליטה לפתח קשרים עם הדרוזים בארץ ישראל, בסוריה ובלבנון.¹

יצחק בן-צבי, יו"ר "הוועד הלאומי" ואחד משני ראשי הלשכה המאוחדת, התמסר לפיתוח הקשרים עם הדרוזים. בסתיו 1930 הוא יצא לסירור ממושך בכפרי הדרוזים בכרמל ובגליל, שבו טוהה את החוטים הראשונים לקשר מתמשך עם עדה זו.² בקיץ 1931 ירשה "המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית" את מקומו של הלשכה המאוחדת, והטיפול השוטף בקשרים עם

הדרוזים הוטל על אהרן חיים כהן, איש המודיעין בלשכה הערבית של המחלקה המדינית, שבראשה עמד משה שרתוק (שרת). כהן התרכז בפיתוח קשרים עם נכבדים דרוזים בכפרי הגליל. בן-צבי טיפל בקשרים עם הדרוזים עד ראשית המרד הערבי (1936), אך ההפעלה עברה בהדרגה למחלקה המדינית של הסוכנות, וזו הפקידה אותם בידי אבא חושי, מזכיר מועצת פועלי חיפה. חושי הפך במהרה לאחראי הראשי על הקשרים עם הדרוזים בכרמל, בגליל ובארצות השכנות.³

לאחר הקמת המחלקה הערבית במסגרת הש"י הערבי הארצי של ה"אגנה" על ידי עזרא דנין בקיץ 1940, נותר התחום הדרוזי בידי אבא חושי. אולם,

בדצמבר 1932 רצחה כנופית עז אל-דין אל-קסאם את האיכר דוד יעקבי ואת בנו יוסף בנהלל. פעילי ה"הגנה" בקרב הערבים באזור הצפון הפעילו את כל סוגי המקורות ושיטות האיסוף שעמדו לרשותם, אך ללא תוצאות

רֶכֶן מעספּיא, שנרצח בנובמבר 1938 בידי אנשי הכנופיות בשל קשריו עם היהודים; האחים זאיד, לביב ושכיב אבו רכּן מעספּיא; שייח' צאלח ח'ניפס משפרעם, שאביו חסן נרצח בינואר 1939 בידי אנשי הכנופיות שחשדו בו בשיתוף פעולה עם היהודים; חסין עליאן משפרעם; פאיו חסון מדאלית אל-כרמל; וחסן סעיד עזאם מעספּיא, שגם הוא נרצח באוקטובר 1938 בידי אנשי הכנופיות בשל שיתוף הפעולה שלו עם היהודים.

המרד הערבי הסתיים ב-1939 בכישלון, בשנה שפרצה מלחמת העולם השנייה. כיבוש צרפת בידי גרמניה והקמת ממשלת וישי שינו את מאזן הכוחות במזרח התיכון. סוריה ולבנון, שהיו תחת שלטון צרפתי-פרנץ-גרמני, מנעו תנועה חופשית בינן לבין ארץ ישראל והיוו איום עליה. מצב חדש זה חייב גיוס אנשי קשר למסירת מידע בענין הערכות הצבא הצרפתי ברמת הגולן, עתידו המדיני של הר הדרוזים, יחסי העדה עם השלטונות הצרפתיים ועוד. המקור העיקרי בנושאים אלה היה שייח' אסעד כנג' אבו צאלח ממג'דל שמוס.¹²

פנחס ג'ינו מהמושבה מגדל ויוסף נחמני מטבריה פנו ב-1940 אל מהנא עראידה ממע'אר וביקשוהו לסייע להם. הוא נענה ברצון ובמשך שנים אחדות אסף מידע חיוני והעבירו לבנימין שפירא מקיבוץ עמיר, איש הקשר שלו מטעם הש"י. כן עסק ברכש כלי נשק שהעביר ל"הגנה". חשיבות מיוחדת הייתה למידע שאסף ב-1947-1948, כשחדרו לארץ אנשי "צבא ההצלה". עראידה הצליח, באמצעות קרובי משפחה ואחרים שהתגייסו לצבא זה, לאסוף מידע חיוני ואף להשיג תעודות ואישורים של "צבא ההצלה" העיראקי ששימשו את אנשי ה"הגנה". מדינת ישראל העניקה לו את 'עיתור לוחמי המדינה' (על"ה), כפי שקיבלו דרוזים אחרים שסייעו במאבק להקמתה.¹³

פלישת הבריטים לסוריה ביוני 1941 ביטלה את הצורך באיסוף מידע על הצבא הצרפתי, ואיפשרה קשרים ישירים עם הר הדרוזים. מידע על הנעשה בהר הועבר על ידי פהד אל-ג'רמאני מהכפר צלח'ד בחוראן, שעבר את הגבול לארץ ישראל דרך ירדן או לבנון לצורך מסירתו.¹⁴

ב-1944 נענה יוסף אסמר והבה מדאלית אל-כרמל לפנייתו של גיורא זייד לאסוף ידיעות על הנעשה בשטח הערבי. בתחילת מלחמת העצמאות הוא רכש נשק ותחמושת והעביר

לרשות ה"הגנה" ג'יפים שהוברחו ממחנות בריטיים באזור חיפה.¹⁵ בשנת 1947, כשגבר החשש מפני התנגשות יהודית-ערבית, הוגברו מאמצי האיסוף של הש"י בקרב הערבים. למשימה זו גויסו אנשי קשר דרוזים נוספים, בהם שייח' חסין עליאן משפרעם, ח'ליל אבראהים קנטאר, שהגיע מהר הדרוזים לעספּיא ב-1947, וסלים וסלמאן אבו פארס מעספּיא. זה האחרון מנע את רצח מנהל העבודה היהודי במחנה ג'למה כשחסם את השער בפני תוקפים ערבים ואפשר לו לברוח.¹⁶ עם פרוץ מלחמת העצמאות סיפק צאלח ח'ניפס למרדכי שכביץ מידע רב על הכנופיות הערביות בגליל התחתון. בהיותו חבר ב"ועדה הלאומית הערבית"

להשלים את לימודיו. בתקופת שהותו שם כתב דו"חות שבועיים על הנעשה בסוריה, סקירות על עיתוניה החשובים, ואף יצא לסיור ראשון בהר הדרוזים, שבעקבותיו חיבר סקירה מקיפה על המצב המדיני בסוריה, בלבנון ובהר הדרוזים.⁸

איסוף באמצעות אנשי קשר דרוזים

תחילתם של הקשרים המודיעיניים עם הדרוזים נעשו במטרה לפצח חקירת אירוע של רצח יהודים. בדצמבר 1932 רצחה כנופית עז אל-דין אל-קסאם את האיכר דוד יעקבי ואת בנו יוסף בנהלל. פעילי ה"הגנה" בקרב הערבים באזור הצפון הפעילו את כל סוגי המקורות ושיטות האיסוף שעמדו לרשותם, אך ללא תוצאות. שרת הורה לכהן לפנות לאנשי הקשר הדרוזים של הלשכה הערבית בגליל ולגייס את עזרתם. אנשי קשר דרוזים נשלחו לחקור בנצרת ובכפרים הקרובים לנהלל, עילוט, מעלול וציפורי. שייח' דרוזי נשלח לציפורי כדי להביא "פצצת ציפורי" (פצצות מתוצרת בית שנתפסו חודשים לפני כן

ברכב שנסע מציפורי ובו צעירים מן הכפר), אך חזר ב-3 בינואר 1933 בידים ריקות. בסופו של דבר לא הביא המאמץ המודיעיני העצום לתוצאות כלשהן.⁹

אחד מאנשי הקשר של אהרן חיים כהן בגליל, שסייע בחקירת הרצח, היה שייח' פראג' אל-צאלח מראמה. ב-1934 ביקר בארץ זיד אל-אטרש, אחיו של מנהיג הר הדרוזים סלטאן אל-אטרש, ובתיווכו של שייח' פראג' נפגש עמו כהן במטרה לתחוק את הקשר עם מנהיגי ההר.¹⁰ בסופו של דבר נתפסו הרוצחים על ידי המשטרה הבריטית.

המרד הערבי, שפרץ בארץ ישראל ב-1936 וכלל פעולות איבה נגד היהודים ונגד השלטון הבריטי, הביא להרחבת הקשרים המודיעיניים של אנשי המחלקה המדינית. זאת במגמה לאסוף מידע על כוונות ופעילות של המורדים. הדרוזים נתפסו כבעלי בני ברית בכוח של היהודים, והוקמו קשרים עם בני העדה כדי להסתייע בהם במשימות איסוף.

באוקטובר 1937 נשלחו אבא חושי ושלמה אלפיה לביקור חשאי בהר הדרוזים, לאחר שמרכז הכובד של "הנהגת המרד" הערבי עברה לסוריה באותה שנה. מטרת שליחותם הייתה למנוע הצטרפותם של דרוזים מההר לכנופיות בארץ, ולאסוף מידע על המצטרפים אליהן ועל תנועותיהם. פגישותיהם נערכו עם יוסף בכ אל-ע'סמי, מקורבו של מנהיג הדרוזים בהר סלטאן באשא אל-אטרש.¹¹

המידע שמסרו אנשי הקשר הדרוזים בתקופת המרד הערבי היה בעיקר בנושא תנועות של כנופיות ערביות; דרוזים ארצישראלים וזרים שהצטרפו לכנופיות או עסקו בהברחת נשק; התארגנות דרוזים בגולן לכניסה לארץ ישראל כדי להצטרף למרד הערבי; מאמצי רכש של הערבים בעבר הירדן; ודרכי הברחת נשק לארץ.

אנשי הקשר הדרוזים העיקריים בתקופה זו היו שייח' חסן סלמאן אבו

שייח' צאלח ח'ניפס משפרעם. אביו חסן נרצח בידי אנשי הכנופיות שחשדו בו בשיתוף פעולה עם היהודים

עראידה הצליח, באמצעות קרובי משפחה ואחרים שהתגייסו לצבא זה, לאסוף מידע חיוני ואף להשיג תעודות ואישורים של "צבא ההצלה" ששימשו את אנשי ה"הגנה". מדינת ישראל העניקה לו את 'עיתור לוחמי המדינה' (על"ה), כפי שקיבלו דרוזים אחרים שסייעו במאבק להקמתה

הכנופיות הערביות, התארגנותן וכוונותיהן להיכנס לכפרי הדרוזים שנחשדו על ידם בשיתוף פעולה עם היהודים. כפרי הדרוזים בכרמל סבלו במיוחד מלחץ הכנופיות. אלה ערכו פשיטות על עספא, שאליו התייחסו כאל נקודה יהודית, ושכני המוסלמים הפסיקו כל מגע עם תושביו. כמו כן דיווחו המודיעים על הברחות נשק של הכנופיות, על מקומות מסתור של אנשיהן, על בלדרים שלהן ועל כוונות לבצע פיגועי טרור. לעתים מסרו גם מסמכים וכרזים שפרסמו ראשי הכנופיות, ותכתובות פנימיות ביניהם.²²

בין המודיעים הדרוזים שדיווחו על כוונתו של שיח' אסעד כנגד אבו צאלח להיכנס לארץ ישראל בראש כנופיה דרוזית היו ג'בר חבוס וסלים פרחתא.²³

בספרו "סבא מספר" כותב דוד קרון, מפקד יחידת הקמ"נים המרחביים,²⁴ על דרוזי שהיה קצין מודיעין במטה של פוזי אל-קאוק'י, מפקד "צבא ההצלה", שסיפק מידע רב וחשוב: "...הייתה זו פגישה עטופת מתח ומסתורין. הגענו במכונית מפקד הבסיס חיים אורבון (לימים שדמי, מפקד בסיס נהריה - ש"א), משה'לה הוכמן (לימים הרמתי, סגנו של קרון, ש"א) ואני לכפר יסיף, שם חיכה לנו עם סוסים אחד מנכבדי הכפר ירקה. עם חשכה עלינו ברכיבה לאורך הכביש אל הדרך העולה מכפר יסיף לכפרו. לאחר חילופי אותות ויריות הגענו לסוכה שומרה בתוך כרם זיתים שבמבואות הכפר, שם חיכה לנו ידידנו השיח' עלי מלחם, נשמתו עדן, עם הקצין של קאוק'י. ישבנו עמו כמעט כל הלילה והעליתי על המפה את כל המערך של הצבא של קאוק'י סביב כל המובלעת שלו בגליל, כולל מספר האנשים, נשק, מיקוש וכו'. למדתי מפיו ורשמתי על המפה את הדרך שסלל קאוק'י מהכפר חורפיש, לא הרחק ממשטרת סעסע, דרך הגבול לתוך הכפר הלבנוני רמיש. הקצין הזה של קאוק'י היה כאמור דרוזי ותושב אחד הכפרים בגליל. בתמורה על שירותו לנו ביקש וקיבל במקום חמישים לירות מנדטוריות וכן הבטחה שכשנכבוש את מרכז הגליל, הוא יתמסר לכוחותינו לשבי ואני אאתר אותו במחנה השבויים ואשחרר אותו...".²⁵ שמו של הקצין הדרוזי אינו ידוע, ולא אותרו מקורות

אחרים להרחבת המידע בנושא.

איסוף באמצעות האזנה

במרץ 1948 שוחח שכביץ עם בן-עמי פכטר, מפקד גדוד 21 של חטיבת כרמלי. תוך כדי שיחה אמר פכטר: "היונקים (כינוי המצותנים לשיחות הטלפון של הערבים, ש"א) מוסרים שמהו מתרחש. שמעו רמזים: הלכו... באו... נשק... עניינים...". שכביץ דיווח לפכטר מה שמע ממודיע דרוזי אלמוני: שמפקד חיפה הערבית מוחמד אל-חניתי ואנשיו נסעו לביירות כדי להביא נשק, שסייע להם בכיבוש חיפה היהודית. לכששמע זאת אמר פכטר שמידע זה מבהיר את הרמזים שנקלטו.²⁶

בגליל, יום "ביקורת כוחות" בעכו בלוויית מפקדים ערבים. בשבוע דיווח על מערך הכוחות הערביים בעיר לקראת כיבושה על ידי חטיבת כרמלי. ג'בר דאהש מְעַדֵי מסר ידיעות רבות ובעלות ערך על הכנופיות בגליל המערבי ותוכניות התקפיות שלהן.¹⁷

עם פלישת צבאות ערב לארץ ישראל ב-15 במאי 1948, התעורר צורך דחוף בהשגת מידע עליהם. אנשי הש"י סעיד וכאיד חסון מדאלית אל-כרמל נשלחו לשומרון לאסוף ידיעות על הצבא העיראקי, אך נתגלו על ידי חיילים עיראקים ולאחר קרב יריות, שבו אזלה תחמושתם, נאלצו להיכנע. לאחר משפט צבאי שנערך להם הוצא כאיד להורג בתליה ואילו סעיד נידון למאסר עולם, שממנו שוחרר במפתיע ב-1951. רשויות המדינה הכירו בכאיד חלל צה"ל וחלל קהילת המודיעין וסעיד הוכר כחייל צה"ל משוחרר.¹⁸

אבא חושי. אחראי על הקשרים עם הדרוזים בכרמל, בגליל ובארצות השכנות

איסוף באמצעות סוכנים או מודיעים בתשלום

ככיר הסוכנים בתשלום שהיו קשורים עם ה"הגנה" היה יוסף בכ אל-עיסמי, שהיה מזכירו ואיש אמונו של סלטאן באשא אל-אטרש, ושימש נציגו הקבוע בארץ ישראל ב-1936. בסתיו 1937 הפקידה המחלקה המדינית בידי אבא חושי את הקשרים המדיניים עם משפחת אל-אטרש בהר הדרוזים. אל-עיסמי היה איש הקשר של חושי עם אל-אטרש, סייע בניסיונות לקדם את "תוכנית טרנספר" לרכישת כפרי הדרוזים בארץ ישראל על ידי היהודים והעברת תושביהם להר הדרוזים, ובמקביל שימש סוכן מודיעין בתשלום. משכורתו הייתה 12 לא"י בחודש. מפעליו היו אבא חושי ושלמה אלפיה, והפגישות עמו התקיימו לרוב בדמשק. הוא מסר מידע רב בנושאים מדיניים וביטחוניים בסוריה; יחסי הדרוזים עם "הגוש הלאומי הסורי"; פעולותיהם של מנהיגי המרד בסוריה; פעולות גיוס לכנופיות שנערכו בדמשק; דרוזים בני ההר שמצטרפים לכנופיות; ונתיבי חדירה של הכנופיות לארץ.¹⁹

ב-1938 הוא פעל בשליחות חושי לסיכול

הניסיון לארגן בסוידא שביתה כללית והפגנות תמיכה בערבי ארץ ישראל, ביום בואה לארץ של ועדת וודהד (הוועדה לחלוקת ארץ ישראל).²⁰

לאחר שהידדרו יחסיו של חושי עם הדרוזים בארץ ישראל, החליטה המחלקה המדינה להשאיר בידיה את הטיפול בקשרים עם הר הדרוזים. ב-1944 חודש הקשר עם אל-עיסמי, לאחר שנותק בתחילת מלחמת העולם השנייה, ונקבעה לו משכורת של 15 לא"י לחודש. מכיוון שלא הייתה התקדמות ב"תוכנית טרנספר" הודיעה "הקן הקיימת" לסוכנות היהודית שהיא מסתלקת מהתוכנית, ומפסיקה את השתתפותה בתשלום שכרו של אל-עיסמי.²¹

מודיעים דרוזים נוספים סיפקו מידע ליהודים תמורת תשלום. הם דיווחו על

לאחר חילופי אותות ויריות הגענו לסוכה שומרה בתוך כרם זיתים שבמבואות הכפר, שם חיכה לנו ידידנו השיח' עלי מלחם, נשמתו עדן, עם הקצין של קאוקג'י. ישבנו עמו כמעט כל הלילה והעליתי על המפה את כל המערך של הצבא של קאוקג'י סביב כל המובלעת שלו בגליל, כולל מספר האנשים, נשק, מיקוש וכו'

סוכני ההשפעה של המחלקה המדינית

"המחלקה המדינית" ראתה חשיבות רבה בטיפוח צעירים דרוזים בולטים, מותמכי היהודים והרעיון הציוני, שישמשו סוכני השפעה בקרב הדרוזים בארץ ישראל, בסוריה ובלבנון לקידום האינטרסים של התנועה הציונית. שיח' חסן סלמאן אבו רֶן נבחר על ידי אבא חושי לשמש סוכן השפעה בקרב מנהיגי הדרוזים, וסיפק גם מידע מודיעיני. ב-1933 הוא שכנע שני דרוזים מנהיגי כנופיות, אסמאעיל עבד אל-חק ופואד עלאמה, להימנע מכל פעולה נגד היהודים.²⁷ ב-1936 הוא תודרך על-ידי חושי ואפשטיין ויצא לפרך, מקום גלותו של סלמאן אל-אטרש, כדי לברר מדוע חרף הבטחתו הצטרפו לוחמים דרוזים מסוריה ומלבנון לכנופיות שחדרו לארץ, ולהבטיח ניטרליות דרוזית במרד הערבי.²⁸ בסתיו 1937 נשלח על ידי חושי לכפרי הדרוזים בלבנון כדי לשכנע את אלה שהתכוונו להצטרף למרד הערבי לחזור

בהם. בהשפעתו ויתרו רבים על כוונה זו. פעולת שכנוע דומה הוא עשה בכפרי הדרוזים בגליל.²⁹ בינואר 1938 הוא נשלח לירושלים כדי להשפיע על עג'אג' נַיְהֵדָה, פעיל דרוזי לבנוני במחנה הערבי-מוסלמי והחוסייני, למתן את מלחמתו בבריטים וביישוב היהודי, אך ללא תוצאות.³⁰

ב-1936 נשלח זאיד אבו רֶן ל-35 כפרים דרוזים בלבנון וניסה לשכנע את תושביהם להימנע מתמיכה במרד הערבי ומהיענות לקריאת המורדים להתגייס לעזרתם.³¹ בגלל פעולות אלה החשיבו הכנופיות הערביות את הדרוזים הללו ואת כפרם עספיה "כמו כל נקודה יהודית אחרת".³²

שיח' לביב אבו רכן ושיח' צאלח ח'ניפס, אנשי הקשר העיקריים של אבא חושי, פעלו להשפיע על אנשי הר הדרוזים להימנע מתמיכה במורדים הערביים.³³

שיח' לביב שלח ב-1937 מכתבים דחופים לדרוזים בחאצביא, בלבנון ובסוריה וביקשם לנסות לשכנע את שיח' אסעד כנג' אבו צאלח לוותר על כוונתו להיכנס לארץ ישראל בראש כנופיה דרוזית שתצטרף למורדים הערביים.³⁴

במאי 1938 נשלח צאלח טַרְבִּיה מעספיה להר הדרוזים בניסיון להשפיע על מנהיגי ההר לפעול לשם מניעת גיוס דרוזים לשורות המרד הערבי בארץ ישראל.³⁵

ביולי באותה שנה שיגר אבא חושי משלחת של אנשי דת ממשפחת אבו רכן לכפרי הדרוזים בגליל, כדי לשכנע את מנהיגיהם למנוע הצטרפות דרוזים למרד הערבי. המשלחת נפגשה למטרה זו עם השיח'ים אוהדי היהודים: סלימאן ח'יר מאבו-סנאן, שיח' יוסף פראג' מראמה ושיח'ים בבית ג'ן ובפקיעין.³⁶

הקשרים המודיעיניים של המחלקה המדינית עם ח'ניפס ואבו רכן נמשכו גם לאחר תום מלחמת העולם השנייה, חלקם במישרין וחלק בידי

הש"י. בשלב מסוים חשו ראשי המחלקה המדינית אליהו ששון ויעקב שמעוני כי "אין אנו מפיקים את התועלת הדרושה והמתאימה לתשלום שהם מקבלים מאיתנו". הם זימנו את השניים לירושלים והטילו עליהם משימות, ובראשן הפצת רעיון "הניטרליות האוהדת ליהודים" במקרה של התנגשות יהודית-ערבית בארץ ישראל.³⁷ השניים פעלו להפצת הרעיון בכפרי הדרוזים ודיווחו שיש נכונות אצל הדרוזים לממשן.³⁸ בינואר 1948 הגיעו נכבדים דרוזים מכל הכפרים בארץ לדאליה אל-כרמל כדי להשתתף בלוויית אחד מנכבדי העדה. שיח' ח'ניפס ניצל את ההתכנסות כדי לקבל את הסכמתם של כל הנכבדים להימנע מהשתתפות במעשי האיבה נגד היהודים. ההחלטה אושרה מאוחר יותר גם בידי מנהיגי העדה בהר הדרוזים.³⁹

מיד לאחר קרב רמת יוחנן (אפריל 1948) בין גדוד המתנדבים הדרוזים ב"צבא ההצלה" לבין כוחות ה"הגנה", נשלח ח'ליל אבראהים קנטאר⁴⁰ לבסיס הגדוד הדרוזי של שכיב והאב בשפרעם. זאת כדי לשכנע קצינים בגדוד להיפגש עם משלחת של ה"הגנה" ולהביא קץ ללוחמה בין הצדדים ולהגיע לשיתוף פעולה. הוא הצליח במשימתו. משלחת קצינים דרוזים מהגדוד של שכיב והאב נפגשה בחשאי בקרית-עמל עם משלחת ה"הגנה" בראשות משה דיין. הצדדים סיכמו על הפסקת כל פעולות האיבה ביניהם, על עריקת אנשי הגדוד ועזיבתם את ארץ ישראל ועל הצטרפות הרוצים בכך לכוחות ה"הגנה". שרידי הגדוד הדרוזי נסוגו משפרעם למאלכיה.⁴¹

המופתי חאג' אמין אל-חוסייני. הכוונה הייתה לירות בו בשעת טיולו היומי בן הבית, אך החומה הגבוהה סביבו מנעה זאת

המתנדבים מציעים את שירותיהם

ביוני 1936 הגיע לביב אבו רכן למשרדי מועצת פועלי חיפה. הוא הציג עצמו כאחד מאנשיו של סלמאן אל-אטרש, ששלח אליו שליח מיוחד, יוסף בכ אל-עיסמי, כדי להכחיש השמועות כאילו גולים מהר הדרוזים התארגנו בכנופיה והצטרפו למורדים הערבים. משהוצע לאבו רכן שכן טרחה הוא סירב באומרו "הוא מוכן לשרת

אותנו גם להבא, שלא על מנת לקבל פרס".⁴² לאחר שהשלים עם הדרוזים בחרמון, נפגש שיח' אסעד כנג' אבו צאלח ב-2 ביוני 1941 עם משה אליוביץ, חבר כפר גלעדי שעסק ברכישת

קרקעות, בטיפוח יחסי שכנות עם הערבים ובענייני מודיעין וביטחון, והציע את שירותיו ליהודים.⁴³

בשלהי 1947 אספה יחידת נוטרים יהודים, שנעה בסביבות שבי ציון, צעיר דרוזי בשם אניס חאטום, שהגיע מהר הדרוזים בסוריה. הוא הציג שיתוף פעולה צבאי דרוזי-יהודי, אך נדחה, והובא בפני אמנון ינאי, שעבד במחלקה הערבית ונמצא באותה שעה בחנייתה. הוחלט לנצל את רצונו לבצע עבודות מודיעין וחבלה בסוריה. בין השאר הוא ביצע פעולת חבלה בלשכת הגיוס בדמשק.⁴⁴

כמאל אסעד כנג', חבר הפרלמנט הסורי ובנו של שיח' אסעד כנג' ממג'דל

כמה ימים לפני עזיבת הבריטים את הארץ, במאי 1948, הגיע שי"ח' ח'ניפס בבהילות לקיבוץ אפק. הוא הודיע לאנשי ה"הגנה" שהבריטים עומדים לפנות את בסיס המשטרה בשפרעם ולמסור אותו לכנופיות. על סמך ידיעה זו הוכן כוח מאנשי חיל משמר, וכשהבריטי האחרון עזב את הבניין - הם זינקו אל הבסיס ותפסוהו

התרעות ואספקת נשק

בפברואר 1948 דיווח ג'דעאן עמאשה למפעיליו על מכונת תופת שהכינו ערבים במוסך אבו שעם בחיפה. חוליית מסתערבים של הפלמ"ח חדרה למוסך ופוצצה אותה.⁵⁴ זמן מה אחר כך דיווח ג'דעאן על תוכנית לפוצץ את טחנות הקמח בחיפה התחתית, שמהן הייתה תצפית על השכונות הערביות. קרון רכבת עמוס בחומרי נפץ התקרב לטחנה. שומריה, אנשי ה"הגנה", דחפו את הקרון עד בית החרושת "מצה זאת" ומצאו מחסה. הקרון התפוצץ ללא נזק לטחנות הקמח.⁵⁵

במרץ 1948 סיפר דרוזי אלמוני למרדכי שכביץ כי שמע בבית מרוחק בחיפה שמוחמד אל-חניתי ואנשיו נסעו לביירות, להביא נשק שיסייע להם בכיבוש חיפה היהודית. כשדיווח על כך שכביץ לבן-עמי פכטר, שהיה אחראי על

האזור, אמר האחרון שמידע זה מבהיר רמזים שנקלטו בהאזנה.⁵⁶ באותו חודש דיווח עמאשה ל"הגנה" על כוונת הערבים להעביר נשק בכמויות גדולות מלבנון. סלמאן אבו פארס, דרוזי מעספיא, דיווח על התאריך והשעה המיועדים. אנשי הפלמ"ח עקבו אחרי השיירה וב-17 במרץ, לפני שהגיעה לקרית מוצקין, הסתערו עליה כדי לתפוס את הנשק. רימון יד הושלך למשאית העמוסה בתחמושת ובנשק במשקל טונה. התחמושת התפוצצה, 17 ממלווי השיירה הערבים נהרגו, וכן שני לוחמי פלמ"ח.⁵⁷ ב-26 במרץ, יום לפני צאת שיירת יחיעם ליעדה, התריע ג'בר מעדי בפני שכביץ כי הדרכים חסומות וערבים חמושים אורבים לשיירה. שכביץ מיהר לדווח זאת לפכטר, אך זה היה נחוש לצאת לעזרת הנצורים ביחיעם. הערבים נחלו הצלחה במניעת הגעת השיירה ליחיעם וגרמו ל-46 הרוגים מבין לוחמי השיירה, בהם פכטר.⁵⁸

כמה ימים לפני עזיבת הבריטים את הארץ, במאי 1948, הגיע שי"ח' ח'ניפס בבהילות לקיבוץ אפק. הוא הודיע לאנשי ה"הגנה" שהבריטים עומדים לפנות את

בסיס המשטרה בשפרעם ולמסור אותו לכנופיות. על סמך ידיעה זו הוכן כוח מאנשי חיל המשמר, וכשהבריטי האחרון עזב את הבניין - הם זינקו אל הבסיס ותפסוהו.⁵⁹

באירוע אחר התריע שי"ח' ח'ניפס שלכנופיות ידועה שגרת החלפת המשמרות של ה"הגנה" באחד המשלטים, וכי הן מתכננות לכבוש בין החלפת המשמרות. קורבנות רבים נחסכו בהתרעות כאלה.⁶⁰

ב-22 ביוני 1948 דיווח ג'בר מעדי לשכביץ שלמחרת ב-22:00 יתקרב חיילי "צבא ההצלה" לבית בכפר הכבוש בירווח, שבו מצויים אנשי חיל משמר של ה"הגנה", ישליכו רימוני יד ויתקיפום בירות בכוונה לכבוש את הכפר. חרף

שמש, הקים קשר באמצעות ג'יב מנצור עם טוביה ארזי, נציג המחלקה הערבית בחיפה, והציע את שירותיו. ארזי זימן לחיפה את עזרא דנין, המומחה לענייני ערבים של המחלקה המדינית. דנין, בעל ניסיון קודם עם שי"ח' אסעד, המליץ לדחות טקטית את הצעת הבן. מנגד, כנג' הצעיר הרשים את ארזי, שיעץ לממוניו לשכור את שירותיו.⁴⁵ בסוף מרץ 1948 נפגש יוסף פיין, פעיל ש"י ותיק בגליל, עם אחיו סלטאן אסעד כנג'. זה סיפר לו שהוא גייס קבוצה של 300 דרוזים וביקש עזתו, האם לפזרם או להביאם אל היהודים בארץ ישראל. הוא דרש לעצמו 50 ליש"ט ועוד 10-12 ליש"ט תמורת כל דרוזי שיעבור לכוחותינו. ההשקעה הכספית נראתה בלתי נחוצה. כנג' ו-150 מאנשיו הצטרפו לגדוד הדרוזי של "צבא ההצלה".⁴⁶

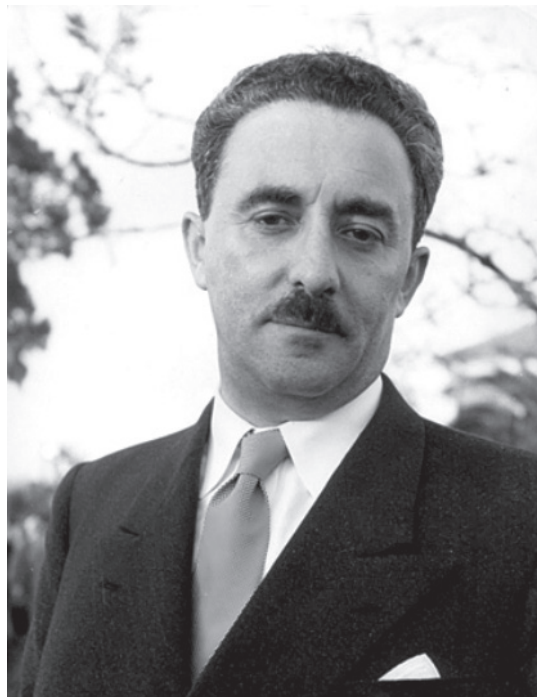
תקשורת השאית: סימנים מוסכמים, כתב סתרים, יוני דואר ובלדרים

פגישותיהם של חושי ואלפיה עם אל-עיסמי התקיימו ב-1937 בדמשק, לאחר הודעה בכתב על מועד הפגישה, שכלל תוספת של כמה ימים לפי סיכום מראש, להסוואת מועד הפגישה האמיתי.⁴⁷ גיורא זייד וג'דעאן עמאשה החליטו על סימנים מוסכמים לקביעת פגישה ביניהם: הם הניחו פחית גדולה על ענף בולט של עץ אורן ליד המסעף מכביש חיפה-עספיא לנשר ועליה סימנו קו לבן. אם סומנה הספרה 7 מתחתיו - תתקיים הפגישה ב-07:00, ואם מעליו - ב-19:00. מקום הפגישה נקבע מראש. כל אחד מהם בדק מדי יום אם יש הודעה.⁴⁸ ב-1948 צייד זייד את עמאשה ביוני דואר למשלוח מידע, כשלא יוכל להגיע למפגש.⁴⁹

באוקטובר 1937 ערכו חושי ואלפיה ביקור חשאי בהר הדרוזים, שבעקבותיו נחקר מארחם אל-עיסמי בידי הז'נדרמריה הסורית. הוא חשש שמכתביו לארץ ישראל נפתחים ולפיכך כתבם בלשון סתרים, מקצתה מוסכמת ומקצתה אסוציאטיבית.⁵⁰

במקרים שבהם לא יכלו איש קשר או סוכן להיפגש עם מפעילם, נעשה שימוש בבלדר. כך ביולי 1940, בפגישתם בקיבוץ דפנה של חושי ושי"ח' אסעד כנג', נקבע שמחמוד רידאן, דרוזי מחאצביא, יהיה הבלדר שיעביר את הידיעות ממג'דל שמש לחיפה.⁵¹

במרץ 1941 שלח אל-עיסמי שליח מהר הדרוזים אל חושי ובפיו ידיעות ומסרים.⁵² שליח דרוזי, שפעל בשירות הבריטים וחושי גם יחד, חדר לסוריה לפני פלישת הבריטים לשם בליל 7 ביוני, חזר לחיפה בסוף יוני ומסר לחושי דו"ח על המצב בהר. למחרת שב לסוריה כשהוא נושא עימו מחושי הודעה לסלטאן אל-אטרש ולא-עיסמי.⁵³

משה שרת. עמד בראש המחלקה המדינית והורה לנייס את עזרתם של אנשי הקשר הדרוזים

ההתרעה שהעביר שכביץ לא נעשה דבר. למחרת התקיים כל מה שהתריע
ג'בר. 16 אנשי חיל המשמר נהרגו בהתקפה ושמונה חיילים נוספים נהרגו
שכוח ה"הגנה" חזר וכבש את בירוה ב-25 ביוני.⁶¹

בשנות ה-30 הראשונות של המאה ה-20 אנשי קשר דרוזים קנו כלי נשק
בכפרים ערביים בגליל ומכרו אותם לאנשי ה"הגנה", בפרדס סמוך לנהריה.⁶²
חסן אבו רכש נשק בתקופת המרד הערבי ומכר אותו ליהודים.⁶³ בימי
מלחמת העולם השנייה התיידדו מוכתרי הקיבוצים חניתה ואילון, אמנון
ינאי ודב ירמיה, עם קצינים וחיילים סורים ששירתו בצבא הבריטי וחנו בצפון
הארץ. שניים מקציני היחידה שהיו דרוזים – בן משפחת קאסם מכפר ראמה
ואסמאעיל קבלאן מהר הדרוזים, הסכימו לסייע להם בהברחת נשק.⁶⁴
שכיב אבו רכן היה פעיל ברכישת נשק עבור ה"הגנה". הוא העביר בלילות
יותר מ-20 משלוחי רובים מעספיא לטבעון, לקרית עמל ולג'ורא זייד בשיח'
אבריק. אחיו, שיח' לביב, הביא לו תותח מפורק למסירה ל"הגנה". זו שלחה
לעספיא טנדר בעל תחתית כפולה, שבה הוסתרו חלקי התותח שהועברו
ליעד.⁶⁵

משאזלה התחמושת ברמת יוחנן, בעת הקרב עם הגדוד הדרוזי של שכיב
והאב, סיפק שיח' לביב אבו רכן שני מקלעי ברן, מספר רובים ורימוני יד.⁶⁶
בתחילת 1948 רכש מהנא עראידה רובים מאנשי הכפר דיר אל-אסד
והעבירם לידי ה"הגנה". אלה שימשו את הלוחמים היהודים בהשתלטות על
טבריה.⁶⁷

לזידאן סעיד עזאם מעספיא היו קשרים בטירה. הוא ניצל אותם לרכישת
גיפים, נשק ותחמושת לסטנים. הוא השיג נשק גם מהכפר הערבי בכרמל
עין ע'זאל.⁶⁸

בתחילת מלחמת העצמאות רכש יוסף אסמר והבה מדאלית אל-כרמל נשק
ותחמושת עבור ה"הגנה", וכן גיפים שהוברחו ממחנות הבריטים.⁶⁹
לנוכח הצורך הדחוף בהעברת נשק ל"הגנה" לפריצת הדרך לירושלים
ב"מבצע נחשון", באפריל 1948 העביר לביב אבו רכן באמצעות שליחים
חמישה רובים ומקלע ברן עם 12 מחסניות.⁷⁰
גם תעודות ואישורים של "צבא ההצלה" הושגו על ידי מהנא עראידה, והם
שימשו את אנשי ה"הגנה".⁷¹

שיתוף פעולה עם שירות מודיעין זר, החדרת סוכנים ומבצעים

בתחילת 1938 סלימאן שריף אבו רכן מעספיא ופאיז חסון מדאלית אל-
כרמל לבשו בגדי נשים והתקרבו לכפר חסידים ברגל. בשדות הם נפגשו
עם אבא חושי, עמנואל וילנסקי (ראש הש"י של ה"הגנה" בחיפה) וקצין
מודיעין בריטי. בעקבות הפגישה, ובסיועם של חושי, וילנסקי ודוד הכהן,
התארגנה קבוצת דרוזים שהסכימו לפעול בשירות המודיעין הבריטי SSO⁷²
בסיוע ללוחמה נגד הכנופיות הערביות. הם נשתלו בכנופיות וסייעו ללכוד
את חבריהן. בסיסם היה בבת גלים. בקבוצה זו בלטו ג'דעאן האני עמאשה
מעספיא,⁷³ פאיז חסון מדאלית אל-כרמל ומרזוק מעדי מירכא. כינויו של
עמאשה בפי האנגלים היה Scarface ואת פאיז כינו Horace.⁷⁴

בעת ביקורו של חושי בהר הדרוזים, באוגוסט 1938, הוסכם לשתול דרוזים
אחדים מנאמניו של סלטאן אל-אטרש בקרב המתגייסים לכנופיות
הערביות. אחד השתולים, שהצטרף לכנופיה של יוסף אבו ד'רה בכרמל, שלח
שני מודיעינים דרוזים מקומיים עם הצעה לחפשו בכפר שבו חנתה כנופיתו
ולעצרו - ואז יצביע על מקומו של בית הכלא של הכנופיה ואף יוכל להביא
למעצר של העומד בראשה. ב-6 בנובמבר 1938 נפגשו וילנסקי וקצין SSO
עם שני המודיעינים בקיבוץ שער העמקים. למחרת הועברו השניים למחנה
צבאי בחיפה ונחקרו. הוסכם לבצע את הפעולה, אך זו התעכבה כי הבריטים
חשדו שנטמנה להם מלכודת ולא פעלו. במקום זה העבירו המקורות
הדרוזים פרטים על תנועותיה של כנופיית אבו דרה, על מקומות המסתור
שלה ועל ראשיה.⁷⁵

הכהן וילנסקי המשיכו לתכנן את מבצע תפיסת הכנופיה עם מפקדי הצבא

הבריטי בחיפה. בינתיים המודיעינים הדרוזים מעספיא המשיכו לבוא מדי
כמה ימים לג'ורא או לשער העמקים, ומסרו את ידיעותיהם לוילנסקי.
ב-25 בנובמבר 1938 נודע כי הכנופיה תוקפת את עספיא והמבצע
בוטל. ב-28 בנובמבר נשלחו לעספיא שתי פלוגות של הצבא הבריטי
בלוויית המודיעינים הדרוזים, שעליהם הוטל להיות את אנשי הכנופיה.
באזור אָם א־דַ'רְג' התפתח קרב שבו נגרמו לכנופיה אבדות, אך
רוב אנשיה הצליחו לברוח והמשיכו להטריד את הכפרים הדרוזיים.
שיתוף הפעולה בין ה"הגנה", הדרוזים והבריטים נמשך גם לתוך 1939. כפרי
הכרמל קיבלו נשק ממשלתי, בדומה לנוטרים היהודים, ודרוזים אחדים
צורפו למבצעים צבאיים כמורי דרך וכמזהים אנשי כנופיות.⁷⁶ המשטרה או
הצבא הבריטי הכניסו מודיעינים לתוך משוריינים ומתוכו הם הצביעו על אנשי
כנופיות, שנעצרו.⁷⁷ מבצעים אלה הניבו פירות: גילוי נשק, מעצר טרוריסטים
וחשיפת מתקניהם.⁷⁸

בתחילת 1948 הציע ג'ורא זייד לג'דעאן עמאשה להתיידד עם יונס נפאע,
מפקד חיפה הערבית, כדי שימנהו לנהגו האישי. זייד קיבל ממשא דין 120
לא"י ובהן קנה לעמאשה מכונית שברולט ירוקה. כעבור ימים אחדים דיווחו
מודיעינים של הש"י כי מפקד חיפה הערבית נוסע בשברולט ירוקה שמספרה
127 עם הנהג ג'דעאן עמאשה מעספיא. זייד סיפר: "ג'דעאן חלק כבוד
למפקד הערבי כאילו היה גנרל גדול, ואסף ידיעות מהסגנים מלחכי הפנכה,
שהתייחסו לנהג בכבוד כאילו היה המפקד עצמו".⁷⁹

ג'ול אמסטר, עוזרו של חושי, יצא לבירות ב-1939, יחד עם פאיז חסון וכמה
בני מיעוטים נוספים, במטרה להתנקש בחיי המופתי חאג' אמין אל-חוסייני,
שנמלט לשם. בבירות הצטרפו אליהם ארבעה דיגנים לבנונים. במשך שלושה
שבועות סיירו אנשי של אמסטר בים וביבשה, מצוידים באקדחי מאוזר
שהוא רכש בבירות, סביב הבית על שפת הים שבו התגורר המופתי - אך לא
הצליחו לפגוע בו. הכוונה הייתה לירות בו בשעת טיולו היומי בגן הבית, אך
החומה הגבוהה סביבו מנעה אפשרות לפגוע בו.⁸⁰

בתחילת 1948 תכננה המפקדה הערבית בג'נין להקים בכרמל מפקדת
משנה שתפעל באזור. לשם כך שלחו קצין לשעבר בחיל הספר הירדני,
מצטפא ארשיד, שעבר לפעול במסגרת הכנופיות הערביות. לכשנודע הדבר
לג'דעאן עמאשה הוא הציע לג'ורא זייד תוכנית מארב לחסלו. השניים ארבו
לו בעיקול הכביש מצפון לאם א־זינאת וחיכו לרכבו של ארשיד, שסעד
ארוחת צהריים בעספיא. בדווים וערבים בסביבה הבחינו בהם והזהירו את
ארשיד שהיהודים אורבים לו בדרך. הוא נסע מיד לדאלית אל-כרמל, שם
נטל סוסי רכיבה ודהר עם אנשיו לג'נין דרך ההרים. ארשיד אמנם לא נפגע,
אך סוכלה התוכנית להקמת מפקדת משנה של הכנופיות בכרמל. האזור
נשאר בשליטה דרוזית-יהודית ללא נוכחות של כנופיות ערביות.⁸¹

ב-1939 נקבעו סדרי תיאום ביו אוזחי הנשק בעספיא לבין משמר הנוטרים
ביגור. כן נקבעו נהלי מפגש לשם דיווח וקבלת הנחיות. הפגישות התקיימו
מדי יום ביגור בהשתתפות חושי, וילנסקי, לוי אברהמי, אמסטר וטוביה
אומני, מפקד הנוטרים ביגור.⁸²

ב-4 בינואר 1939 נרצח השייח' חסן ח'ניפס בשפרעם בגין קשריו עם
היהודים. תושביה המוסלמים של העיירה התנפלו על שכניהם הדרוזים,
ומקצת מהדרוזים עזבו את שפרעם לכפרי הכרמל או להר הדרוזים.
הנשארם התקשרו באמצעות אנשי עספיא עם חושי ואלפיה, ואלה נפגשו
עמם. בתיאום עם תחנת הנוטרים במקום נקבעו בפגישה הסדרים דומים
לאלה שהונהגו בכרמל.⁸³

בדצמבר נפגש חושי עם אסעד כנג' ממג'דל שמס, וסוכם על עזרה הדדית בין
כפרי הדרוזים ליהודים לאורך הגבול בין סוריה לארץ ישראל.⁸⁴

ב-9 ביולי 1940 נפגש חושי בקיבוץ דפנה עם שיח' אסעד כנג' ודן עמו,
בין היתר, בסיוע הדדי בין הכפרים הדרוזיים ברמת הגולן ובין היישובים
היהודיים בעמק החולה ובאצבע הגליל.⁸⁵

ביולי 1940 הציע שיח' מרזוק מעדי מירכא לערוך תוכנית הגנה משותפת
לכפרים הדרוזיים והיהודיים.⁸⁶

הערות וביבליוגרפיה למאמר ראו בגיליון האינטרנטי